

Рецензія

кандидата педагогічних наук, доцента кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка

Федорович Анни Василівни

на дисертаційну роботу **Купця Олександра Михайловича**
на тему: **«Організаційно-педагогічні засади морального виховання
у виправних колоніях України (кінець XX – початок XXI ст.)»**,
подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні,
педагогічні науки галузі знань 01 Освіта / Педагогіка

Актуальність теми дисертаційної роботи та її зв'язко із галузевими науковими програмами. У сучасному світі пропагується вища цінність Людини. Її свобода та права підтримуються міжнародними стандартами, толерується взаємоповага, справедливість, гідність кожної особистості, що закріплено у Конституції України. Гуманізація, як процес олюднення, торкається й роботи у виправних колоніях, орієнтується на покращення умов життя, харчування, медичної допомоги, розширення доступу до освіти, різнобічний розвиток засуджених, формування у них соціальних навичок задля зменшення ризику повторного вчинення злочину та успішної ресоціалізації. Мова йде насамперед про перехід від застарілих моделей покарання, що передбачали жорстокість, дискримінацію, до системи виправлення з акцентом на правах, гідності, моральності.

Виховання та перевиховання засуджених має свою специфіку, реалізується в умовах відокремлення від соціуму, регламентації кримінально-виконавчого законодавства, чітких та жорстких правових вимог та обмежень, правил режиму відбування покарання. Крім того, «вихованці» часто мають відхилення морально-правової свідомості, особливості світогляду та різний ступінь соціальної небезпеки. Тому соціально-виховна робота у виправних колоніях скеровується на повторне засвоєння засудженими культури взаємин з іншими людьми, формування (або відновлення) і закріплення моральних соціальних норм, стійкої просоціальної мотивації для усвідомленої відмови від «правил» кримінального середовища на користь загальноприйнятих моральних норм та цінностей. Йдеться про підготовку до повернення у суспільство.

Відповідно засоби виховання засуджених повинні ґрунтуватися на гуманному підході до розуміння суті покарання та визнання будь-якої людини найвищою цінністю, що актуалізує проблему пошуку шляхів покращення морального виховання, корекції їхньої поведінки, формування стійких навичок законослухняної поведінки, подолання шкідливих звичок та девіацій.

Очевидно, актуальність теми дисертаційної роботи Купця Олександра Михайловича є беззаперечною. Робота є своєчасною, у ній презентовано суттєві наукові результати, вивчено та проаналізовано організаційно-педагогічні засади морального виховання у виправних колоніях України (кінець XX – початок XXI ст.), що уможливить використання цього досвіду з урахуванням специфіки сучасних реалій.

Тема дисертаційного дослідження входить до плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка як складова комплексної наукової проблеми «Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів» (номер державної реєстрації 0108U007644) та «Тенденції розвитку освіти в кризових умовах: історія, теорія і практика» (державний реєстраційний номер 0123U100619).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Аналіз змісту дисертації й публікацій О. Купця дає підстави для твердження про логічність і структурованість його дослідження, обґрунтованість наукових положень та достовірність висновків і рекомендацій. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, містить вступ, два розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел та додатки, що засвідчує здатність автора реалізовувати самостійний науковий пошук та успішно виконати дослідження.

Результати роботи мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, є чіткий зв'язок між розділами та параграфами, висновки аргументовані на високому рівні. Достовірності отриманих наукових результатів досягнуто завдяки комплексному добору методів дослідження, котрі релевантні поставленій меті та завданням дисертації.

Підкреслимо також достатню базу дослідження, котра охоплює 244 джерел та включає нормативно-правові документи, монографії, дисертації, навчально-методичну літературу, матеріали наукової періодики тощо.

Відзначимо, що дисертаційне дослідження є ретельним, змістовним, характеризується обґрунтованістю викладених положень, сприймається як завершена наукова праця, що містить нові наукові результати.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* схарактеризовано організаційно-педагогічні умови морального виховання у виправних колоніях України (кінець XX – початок XXI ст.); *розроблено* періодизацію, яка відображає специфіку історичного розвитку організаційно-педагогічних умов морального виховання засуджених у виправних колоніях України упродовж означеного періоду; *доповнено* педагогічну теорію уявленнями про зміст та інструментарій морального виховання засуджених у виправних колоніях України упродовж хронологічних меж дослідження; *уточнено* зміст ключових понять дослідження: «мораль», «моральність», «моральне виховання», «моральна вихованість», «організаційно-педагогічні умови», «виправна колонія», «соціально-виховна робота», «ресоціалізація засуджених», «пенітенціарна педагогіка», «виправно-трудова педагогіка»; *подальшого розвитку* набули положення та висновки щодо актуальності реалізації морального виховання засуджених у виправних закладах України; *до наукового обігу введено* маловідомі джерела та документи, що відображають специфіку виховної роботи у виправних колоніях України (наказ МВС СРСР «Про покращення організації виховної роботи з засудженими і більш раціональне використання їх вільного часу» (1972), Методичні рекомендації з організації морального виховання засуджених до позбавлення волі (1983)).

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що його результати впроваджено у діяльність Державної установи «Дрогобицька виправна колонія № 40» шляхом виступів на засіданнях відділу соціально-виховної та психологічної роботи з рекомендаціями щодо удосконалення роботи з морального виховання засуджених та наданням консультацій начальникам відділень. Наукові положення та висновки використовуються у змісті лекційних курсів для студентів Пенітенціарної академії України, зокрема таких як: «Пенітенціарна педагогіка», «Соціально-виховна робота з засудженими», «Соціальна педагогіка», «Педагогіка», «Комунікативні технології в правоохоронній діяльності». Актуальність дослідження вбачаємо також у доцільності використання його результатів, наукових положень і висновків у процесі розробки навчально-методичних рекомендацій для майбутніх фахівців-пенітенціаріїв. Теоретичні положення дисертації, її фактичний матеріал і пропозиції вважаємо корисними для організації науково-дослідницьких пошуків з означеної проблематики. Результати наукового пошуку можна використати для вдосконалення законодавчої бази щодо організації виховного процесу у виправних закладах України.

Загальна оцінка змісту роботи. Дисертація О. Купця є цілісним дослідженням, отримані результати є значущими для розвитку педагогічної науки та практики. У ній з'ясовано ступінь дослідженості проблеми морального виховання засуджених у науковій літературі та проаналізовано теоретичні засади даної проблеми. Значну увагу зосереджено на обґрунтуванні прикладних аспектів реалізації завдань морального виховання засуджених у виправних колоніях України II половини XX – початку XXI ст.

У *вступі* обґрунтовано актуальність та доцільність дослідження, вказано зв'язок теми з науковими планами, темами, сформульовано об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, чітко визначено хронологічні межі, схарактеризовано методологію та методи дослідження.

У *першому розділі* дисертантом визначено поняттєво-категоріальне поле наукової роботи, схарактеризовано базові поняття дослідження «мораль», «моральність», «моральне виховання», «моральна вихованість», здійснено порівняльну характеристику основних підходів до їх трактування у контексті виокремлених періодів розвитку окресленої проблеми. Значну увагу зосереджено на змісті та завданнях морального виховання засуджених у системі виправних закладів України.

Зауважимо, що організація соціально-виховної роботи у виправних колоніях зазвичай визначалася кримінальним правом, а питання морального виховання засуджених розглядалися у контексті політико-виховної роботи. Це значно утруднювало роботу дисертанта щодо висвітлення саме педагогічних аспектів проблеми та обґрунтування системного уявлення про цілі та засоби практичної реалізації виховної діяльності. Водночас це доводить новизну на практичне значення дослідження О. Купця.

Автором розроблено періодизацію формування організаційно-педагогічних умов морального виховання засуджених у виправних колоніях України; виокремлено два періоди, у межах яких визначено по два етапи;

окреслено їхні особливості щодо розбудови системи політико-виховної роботи у виправних колоніях у радянських реаліях та формування системи морального виховання засуджених в умовах функціонування української пенітенціарної системи (становлення законодавчо-нормативної бази, розробка ефективних технологій тощо).

Окремо наголосимо на тому, що автором обґрунтовано визначення «морального виховання засуджених», яке пояснюється як процес викорінення у негативних якостей (моральних почуттів, рис характеру, моральних звичок і антисуспільних переконань) і натомість формування позитивних якостей відповідно до вимог суспільної моралі. За своєю суттю моральне виховання засуджених є моральним перевихованням. Його основу становить подолання суперечливості моральної свідомості, формування позитивної моральної спрямованості особистості, яку можна розглядати як переважальне прагнення і готовність поєднувати свої інтереси з інтересами інших людей, колективу, усього суспільства.

У роботі презентовано та проаналізовано результати опитування начальників відділень та засуджених, з'ясовано стан та практичні аспекти реалізації мети та завдань морального виховання у соціально-виховній роботі сучасних виправних колоній України.

Наукова значущість *другого розділу* полягає у тому, що, на основі аналізу планів та програм виховної роботи, автором презентовано організаційно-педагогічні засади морального виховання засуджених, розкрито заходи, форми методи та прийоми роботи з ними. Особливу увагу приділено висвітленню засобів морального виховання політичних засуджених у колоніях радянської доби.

У роботі простежено як змінювалися мета, завдання, зміст, інструментарій виховної роботи та морального виховання у виправних колоніях упродовж досліджуваного періоду. Зокрема, підкреслено необхідність диференціації виконання покарань, індивідуального особистісного підходу до засуджених (моральне виховання має будуватися з урахуванням віку, освітнього рівня, життєвого досвіду, характеру правопорушення та психоемоційного стану) упродовж їх перебування у виправних колоніях. Замість засобів зовнішнього впливу, які ґрунтувалися на комуністичній ідеології та мали відповідне політичне підґрунтя, вихідними положеннями виховної роботи має стати визнання пріоритетності загальних прав і свобод кожної людини; комплексний підхід до виховання (поєднання навчально-виховної, трудової, культурно-масової, спортивної діяльності тощо); актуалізація національно-патріотичного виховання за умов російської агресії як умова формування моральних цінностей засуджених.

Вдалою є думка автора про важливість поєднання морального та релігійного виховання у пенітенціарних установах. Це потужний інструмент, що має на меті не просто коригування поведінки засуджених, а глибоку внутрішню трансформацію та досягнення таких ключових результатів: виправлення поведінки, формування милосердя та прищеплення духовних цінностей.

Додатки дисертації інформативні та цінні, містять науково-методичні матеріали, що дало змогу автору глибше розкрити досліджувану проблему.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях. Основні результати дисертаційного дослідження О. Купця висвітлено у 8 публікаціях (5 – одноосібних): 4 – у наукових фахових виданнях України, 4 – апробаційного характеру. Повнота висвітлення основних результатів наукового пошуку у працях, їхня кількість відповідають вимогам.

Матеріали оприлюднено й обговорено на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Під час виконання дисертації аспірант дотримувалася принципів академічної доброчесності. За результатами перевірки та налізу матеріалів дисертації не було виявлено ознак академічного плагіату, елементів фабрикації та фальсифікації. По всьому тексту роботи простежується єдиний стиль викладу матеріалу. Це самостійно виконане наукове дослідження. Всі ідеї та наукові положення, викладені у дисертації О. Купця, отримані автором особисто.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційного дослідження. Попри позитивне оцінювання наукового й практичного значення отриманих результатів дисертаційної роботи, звертаємо увагу на окремі дискусійні положення та висловлюємо побажання рекомендаційного характеру:

1. У першому розділі обґрунтовано основні поняття дослідження. Зокрема, автор підкреслює взаємозв'язок норм моралі та норм права, вказує, що при організації морального виховання засуджених важливо розуміти, що деякі принципи моралі, зафіксовані в нормах виправно-трудоного права, мають як моральну, так і правову силу.

На нашу думку, оскільки досліджується соціально-виховна робота з засудженими, то варто було увиразнити напрями морального виховання (морально-правове, морально-трудове, морально-духовне, морально-соціальне), підкреслюючи їхню своєрідність у виправних колоніях. Адже головною метою є – не покарання за минуле, а виховання для майбутнього. Важливо, щоб засуджені усвідомили помилки, стали відповідальними, набули необхідних соціальних, правових, трудових навичок і змогли знову інтегруватися у суспільство.

2. На нашу думку, у другому розділі доречно було простежити взаємозв'язок (еволюцію) понять «виховна», «політично-виховна», «соціально-виховна» робота із засудженими у досліджуваній період.

Автор здебільшого використовує термін «соціально-виховна робота», що обґрунтовано нормативними документами. Варто було підкреслити сучасний гуманний демократичний зміст даного поняття у пенітенціарній системі. Адже у радянський період дотримання прав і свобод людини порушувалося, а сьогодні навпаки є найважливішою прерогативою розвитку суспільства. Відповідно соціально-виховна робота у виправних колоніях стає гуманнішою, що має позитивний вплив на моральне виховання засуджених.

3. Вважаємо, що у роботі недостатньо уваги приділено організації загальноосвітнього та професійного навчання засуджених у виправних колоніях. Здобуття освіти зумовлює стимулювання інтелектуального розвитку, формування моральних цінностей, поваги до інших людей. Це потужний інструмент для трансформації особистості засудженого, зміни його світогляду та підготовки до життя після звільнення.

Досягнення успіхів у навчанні підвищує самооцінку, зміцнює віру у власні сили, сприяє подоланню відчуття невпевненості та неповноцінності. Велике значення має вивчення гуманітарних дисциплін, які репрезентують Людину і сприяють вихованню порядності, допомагають орієнтуватися на моральні цінності.

4. Автор чітко аналізує принципи, методи, форми та засоби морального виховання, але не відзначає чи різними були вони для різних категорій засуджених. Оскільки виправні колонії утримують повнолітніх, то доречно було показати цю специфіку.

Наголосимо, що висловлені зауваження не знижують позитивної оцінки наукової праці О. Купця, що здійснена на високшому рівні та є завершеним науковим дослідженням.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Купця Олександра Михайловича на тему: «Організаційно-педагогічні засади морального виховання у виправних колоніях України (кінець XX – початок XXI ст.)», подане на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, є актуальним, цілісним, завершеним, самостійним науковим дослідженням.

Дисертаційна робота відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами) та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 р. № 40 (з змінами), а її автор Купець Олександр Михайлович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта / Педагогіка.

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти Дрогобицького
державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Анна ФЕДОРОВИЧ

